

İSTANBUL'DA BİR ASKERİ TERZİHANE ATÖLYESİNİN KURULUŞU VE NİZAMNAMESİ

Şevket Kamil AKAR*

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir anlayışla orduların ihtiyacının kendi içinde birlikler düzeyinde kurulan askeri terzihaneler aracılığıyla karşılanması hedeflenmiş ve ilk atölyeler kurulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti askerlerin ve sarayın iase ve sair ihtiyaçlarını karşılamak için tesis edilen imalathanelerden biri olan terzi atölyelerinin üretiminin ve organizasyonunun genel anlayışı ele alınmaktadır. Akabinde birinci ordu bünyesinde tesis edilen terzi atölyesinin kuruluş süreci ayrıntılı olarak incelenmektedir.

ABSTRACT

At the second half of the 19 th century, it was targeted to provide the needs of the armies in a new concept via the military sewing workshops which were established in the army unites and as a result the first workshops started to be established. In this paper, primarily, there has been dealt with the general understanding of the production and the organization of sewing workshops which were one of workshops established for the subsistence and other needs of the Ottoman Empire's military personnel and the palace. Subsequently, the establishment process of the sewing workshop in the First Army is examined in detailed.

I

Osmanlı Devleti kendi kendine yeterlilik prensibi çerçevesinde ticari hayatı yönlendirmiştir. Dış ticaret politikası gereği ithalatı teşvik ederken ihracatı sınırlandırmıştır. 19. Yüzyıla kadar devam eden bu yapıda devlet özellikle stratejik malların ihracatını yasaklamıştır.

Piyasalarda resmi daire alımlarına öncelik tanınmıştır. Yeniçerilerin elbiselerinin dikildiği Selanik çukası ihracı yasaklanan mallar arasında sayılmıştır. Çuka imalinde kullanılan ve Selanik, Üsküp, Gümölcine, ve Yenişehir kazalarından temin edilen yapağının da askeri talep fazlasının satışına izin verilmiştir.¹ Osmanlı Devlet'i askerlerin ve sarayın iase ve sair ihtiyaçlarını karşılamak için imalathaneler tesis etmiştir. Askerler için üretilecek tek tip elbiselerin dikimi için kurulan terzihaneler de bu imalathanelerden biridir. Bu terzihaneler devlet bünyesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Yeniçerilerin elbiseleri de kendilerine yılda bir kez ücretsiz dağıtılan on arşın mavi Selanik çukasından, mevcut iki resmi terzi atölyesinde diktirilmekteydi.² Taşrada eyalet teşkilatına bağlı sipahilerin çadır, saraciye, esliha ve sair aynî ihtiyaçları ise mahallin yerli esnafından karşılanmıştır.

16. Yüzyılda askerlerin yünlü kumaş ihtiyacını karşılamak için Selanik'te kurulan imalathaneler Batı Avrupa'daki gelişmeler karşısında gerilemiştir. Özellikle kalitesiz hammadde ve teknolojiadaki gelişmeler bunda önemli rol oynamıştır.

18. Yüzyılın ilk yıllarında askeri ihtiyaçların karşılanmasında savaş zamanlarında karşılaşılan sorunların giderilmesi amacıyla ithal ikameci politika izlenmiştir. Bu amaçla imalathanelerin kurulması teşvik edilmiştir. Kurulan imalathanelere uzun vadeli kredi verilmiştir. Bununla savaş zamanı ithalatta yaşanan güçlüklerin aşılması hedeflenmiştir. Kredi verilen imalathanelerin faaliyet alanlarından biri de yünlü kumaş imalidir. Bu imalathanelerin kurulması için devlet 50.000 kuruş kredi sağlamıştır. İmalathaneler yerli ve yabancı ustalara kurdurtulmuştur. Ayrıca Polonya'dan gerekli alet ve makine ithal edilmiştir. İmalathaneler hem askeri, hem de piyasaya dönük üretim yapmışlardır. Ancak gerek hammaddenin kalitesizliği, gerek bilgi eksikliği bu girişimi başarısız kılmıştır. 1830'lu yıllarda merinos koyun besiciliği teşvik edilerek kaliteli yün ihtiyacı giderilmeye çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştır.³

¹ Lütfi Güçer, "XVI - XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası" *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 86.

² Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul 1991, s. 120-121.

³ Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler ve Devletin Rolü", *Osmanlı*, C.3, Ankara 1999, s. 213-268.

1750 yılından itibaren İngiltere'de başlayan sanayi devrimiyle birlikte dünya pazarlarında meta üretiminin artması sanayileşme hamlesini gerçekleştiren ülkelerin pazar ihtiyacını artırmıştır. Sanayi devrimine ayak uyduramayan Osmanlı Devleti hammadde ihraç eden ve mamul madde ithal eden bir konuma gelmiştir. Seri ve ucuz mal üretimi geleneksel üretim faaliyetlerini sürdüren esnaf ve zanaat kollarında gerilemeye neden olmuştur. Bu durum özellikle ithalata açık bölgelerde ağırlıklı olarak hissedilmiştir. 1838 yılında imzalanan ticaret antlaşmasıyla yabancı tüccarlara sağlanan vergi ve ithalat imtiyazları yerli sanayiye olumsuz etkilemiştir. Tüm bu olumsuzluklara karşın geleneksel zanaatlarla gerçekleştirilen dokumacılık faaliyetleri 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar iç tüketime cevap vermiştir. Ancak geleneksel zanaatlarla yapılan üretim, ithal malı fabrika ürünlerinin artmasıyla 1820'lerde başlayarak, 1840'lı yıllarda belirgin olarak gerilemiştir. Yine de 1870'li yıllara kadar tekstil üretimi geleneksel zanaatlarla yürütülmüştür.⁴

Osmanlı Devletinde hammadde üretimi yaygınlaşırken zanaatlara dayanan tarım dışı faaliyetler gerilemiştir. Bunda önemli etkenlerden biri de zihniyet problemi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde geleneksel üretim tarzı ile üretimde bulunan yerli zanaatkârlar, Sanayi Devrimi sonrası teknolojik gelişmelere karşı genellikle duyarsız kalmışlardır. Bu durum mahallî sanayinin ilerlemesine dair hazırlanan bir layihada; Osmanlı Devleti'nde geçmişten beri halkın askerlik ve mülkiye dairelerinde istihdam edildiğinden sanayiye meyledilmediği, ordunun ihtiyacına yönelik yemenicilik, silahçılık ve çadırcılık gibi meslekî sahalarda faaliyette bulunulduğu, sanayi alanındaki faaliyetlerin ise gayr-i müslimlere terk edildiği belirtilmiştir. Layihanın devamında, Yeniçeriliğin ilgasına kadar sürdürülen geleneksel üretim tarzı bu tarihten sonra askerlerin giyindikleri elbise ve ayakkabıların değişmesiyle müslüman esnafın askerinin ihtiyacı olan bu mamullerin üretimi için gerekli alt yapıyı oluşturup öğrenmek yerine, zanaatlarını terk ettikleri anlatılmıştır. 2.000-3.000 kuruşluk bir yatırımla mevcut sanatlarını icra etmek mümkün iken bunu düşünmeyip 200-300 senelik sanat usullerini korumuşlardır. Hatta mamullerinin rengini bile değiştirmemişlerdir. Avrupa'da üretilen ürünlerin taklidi mümkün iken

buna rağbet etmemişlerdir. Batı'da sanayinin gelişmesi eğitim ve bilimle ilerleme ve şirketlerin kurulması gibi sebeplere bağlı ise de ahalinin bu yönde gayretleri olmamıştır. Sanayi erbabında iş bölümü mevcut değildir. Gayr-i müslimler de bir noktaya kadar gelişmeleri takip etmişlerdir. Yalnızca ellerindeki teknolojiyi ıslah etmekle iktifa etmişlerdir. Yine layihada Osmanlı Devleti'nin sanayileşmemesinin altında yatan en önemli sebebin insan faktörü olduğu, bunda geçmişten gelen ve devlet dairelerini bir güvence veya geçim kaynağı görmelerine yol açan yönetim tarzı ve eğitimin önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.⁵

II

19. Yüzyılda başlayan sanayileşme çabalarıyla birlikte, devlet eliyle ve devletin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bazı dokuma fabrikaları kurulmaya başlamıştır. Üretilen mallar doğal olarak devlet tarafından alınmasına karşın ilk girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun altında yatan gerçek ise ticaret antlaşmalarının getirdiği olumsuzluklar ve sanayi teknolojisindeki hızlı gelişmelerdir. Bu fabrikaların ilk örnekleri Feshane (1836), İslimiye Çuka (1836), İzmit Çuka (1844) ve Hereke (1842)'dir. Hükümet, bedeli kendisi tarafından ödenen giysilerin bu fabrika ürünlerinden imal edilmesini öngörmüştür. Doğal olarak terzihanelerin kumaş ihtiyacı da bu fabrikaların ürünlerinden karşılanmaya çalışılmıştır.

Dikimhane-i amire (1827) bu dönemde II. Mahmut'un gerçekleştirdiği reformlar çerçevesinde yeniçeri ordusunun yerine ihdas olunan Asâkir-i mansûre ordusuna mensup askerlerinin üniforma, ayakkabı gibi eşyalarını imal etmek amacıyla tesis edilmiştir.⁶ Dikimhanenin mali işleri ilk zamanlar Hazine-i amire'ye bağlı olarak faaliyet gösteren Mukataat Hazinesi aracılığıyla yürütülmüştür. Ordunun gün geçtikçe büyümesi, yaygınlaşması ve buna bağlı olarak bu giderleri karşılamak için yeni kaynaklar tahsis edilmesi Asâkir-i mansûre ordusunun mali işlerini yürüten hazinenin iş yükünü artırmıştır. 1827 yılında işlerin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla Mukataat Hazinesi, Hazine-i amire'den ayrılarak mukataat nazırlığı ihdas edilmiştir. 1829 yılında aynı gerekçelerle yapılan yeni bir

⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820 - 1903)*, Ankara 1984, s. 79, 703, 126.

⁵B.O.A., Yıldız Esas Evrakı (YEE.), Kısım 31, Evrak 1238, Zarf 41, Karton 79.

⁶ Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, İstanbul 1983, s. 75.

düzenleme ile masarifat nazırlığı kurulmuştur. Bu nazırlığın kurulmasındaki temel amaç askeri masrafların tek elden yürütülerek savurganlığın önlenmesi idi. Nazırın görevi askeri birliklerin maaş ödemelerini gerçekleştirmek, piyasadan askerlerin ihtiyaçlarını satın almak, aldığı erzakı atayacağı ambar emini vasıtasıyla saklamak ve sarfiyatı gözetlemek, ekme tahılını satın almak ve askeri ekmezsiz bırakmamak, askeri elbise için kumaş satın almak ve bu işlem yapılırken tersane eminleri ile işbirliği yapmak, sağlamış olduğu erzak ve malzemeyi ocak nazırları vasıtasıyla birliklere dağıtmaktır.⁷

1838 yılında Seraskeriye hükümetten Dikimhane-i amire'nin idaresinin kendilerine bırakılmasını talep etmiş ve idare bünyesinde yapmayı planladıkları değişiklikleri maddeler halinde sıralamıştır:⁸

- Eskiden üretilen mallardan daha kaliteli üretim yapılacaktır.

-Dikimhanenin ürettiği malların numunelerinin eskisi ile yenisi arasında fark vardır. Alınacak önlemlerle üretilen malların yıllık maliyeti 1.500.000 ile 2.500.000 kuruş arasında azalacaktır. Buradan elde edilecek tasarrufla idarenin erzak ve diğer giderleri karşılandığı gibi ayrıca personele üç ayda bir ikramiye verilmesi için de kaynak oluşturulacaktır.

- Dört ayda bir dikimhanenin tüm giderlerinin dökümü yapılarak padişaha arz edilecektir.

- Alınacak hammaddenin fiyat tespiti Dâr-ı Şurâ-yı Askeriye'de yapılarak ruznâmçeye havale edilecek ve burada hesaplar kontrol edildikten sonra ödemelere gerçekleştirilecektir.

- Yapılacak ödemeler için müşir tarafından önceden mal sahiplerine sergi pusulası verilecektir. Ödemeler dört ayda bir ilan edilerek ilamlarına göre maliye muhasebesine kaydedilecek ve buna göre ilgili mahallere havale gönderilecektir.

Bu teklif komisyonlarda ve mecliste görüşülerek değerlendirilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde redif-i hassa ve mansûre askerlerinin sayısının sürekli artmasının getirdiği ağır iş yükünün yanında Dikimhane-i amire idaresinin de buraya

⁷ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesine Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Kadar Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s.256-259, 275.

⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayun, nr.:48352.

bağlanmasının, kurumun sürekli artan iş yükünü daha da artıracığı belirtilerek bu durumun Seraskeriye'nin görevini tam olarak ifa etmesini engelleyebileceği endişesi ifade edilmiştir. Ayrıca erzak ihtiyacının başka bir kurum tarafından temin edilmesinin kurumun iş yükünü azaltmayacağı, askerlerin ihtiyacı olan ayakkabı ve elbise üretimine bağlı iş yükünün dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Tüm bu endişelere karşın teklif, meclis tarafından ekonomik bulunmuş ve idarenin Seraskeriye'ye devri kabul edilmiştir. Kuruma elbise imali için yeni elaman alınmamasına, erzak ve eşya alımı için müdür düzeyinde bir personelin atanmasına ve Dikimhane'nin hammadde ve diğer alımlarında rüsum ve gümrük vergisine tabi olmasına karar verilmiştir.⁹

Masarifat nazırlığı, 1838 yılından dikimhanenin yönetimi Seraskeriye'nin idaresine bırakılması nedeniyle işlevini yitirmiştir. Elbise ve dikimhane masrafları dışında kalan maaş ve erzak giderleri ile ilgili işlemler için personel istihdam edilmesi ve ödenek ayrılması uygun görülmemekle Masarifat Nezareti lağvedilmiştir. 1838-1839 mali yılı içerisinde Mansûre Hazinesi'nin programlanmış yıllık giderlerinin aylık dökümüne göre Masarifat Hazinesi'nin bir aylık gideri 1.600.000 kuruş, dikimhanenin gideri 400.000 kuruş olmuştur. Dikimhanenin hammadde ve diğer ihtiyaçlarının maliye nazırı tarafından alt kademededen atanacak bir müdür tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.¹⁰

Dikimhanenin idaresinin Seraskeriye'ye devrinden sonra da askeriye'nin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verdiği söylenemez. 10 Ocak 1864 tarihinde çıkarılan irade ile askeri elbise ithal edilmesi buna bir örnektir. Bu tarihte ihtiyaç duyulan 20.000 takım askeri elbise Fransa ve Belçikalı imalatçılara ihale olunmuştur. Pazarlık sırasında bir sonraki sene içinde 100.000 takım üniformanın ithal edileceği ifade edilmiştir. İhale şartnamesinde elbiseler numunelere göre Fransız üniformalarının kumaşından dikilecek ve iki ay içerisinde teslim edilecektir. Mukaveleye göre elbiselerin toplam maliyeti 4.257.414 kuruş hesaplanmış ve bu tutarın nakliye ve paketleme masraflarıyla birlikte 4.400.000 kuruşu bulacağı tahmin edilmiştir.¹¹

⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayun, nr.:48352.

¹⁰ Cezar, a.g.e., s.256-259, 275.

¹¹ B.O.A. İrade Hariciye, nr.: 11772.

Tablo I: Fransa ve Belçika'ya Sipariş Edilen Elbiselerin Cins ve Birim Fiyatları
(Kuruş)

Elbiselerin Çeşitleri	Takım Adedi	Birim Fiyatı	Toplam Bedeli
Birinci Züâf Alayı	2.310	190	439.186,4
İkinci Züâf Alayı	2.310	190	439.389,7
Piyade Taburları	6.560	197	1.294.262,0
Öncü Ve Tersane Taburları	3.060	197	603.725,8
Süvari Birinci Ve İkinci Alayı	1.920	253	486.689,3
Süvari Üçüncü Alayı	960	258	247.653,1
Topçu Alayı	2.880	259	746.507,5
Toplam	20.000		4.257.414,0

Kaynak; B.O.A. irade Hariciye, nr.: 11772.

25 Kasım 1876 tarihinde, 93 harbi sırasında, askerler için gerekli 100.000 kat nefer elbisesinin dikilmesi için alt yapının bulunmasına karşın gerekli çukunun içerden temin edilmesinin mümkün olmadığı belirtilerek ithalatına karar verilmiştir. Öncelikle İngiltere'den ithal edilecek kumaşla üniformaların dikilmesi düşünülmüştür. Yapılan piyasa araştırmalarında 600.000 metre kumaşın metresi masrafları dahil (sigorta ve navlun ücretleri, görevli memurların maaşı, akçe farkı vb.) 29 kuruş 6 paraya mal olacağı gelen tekliflerden ortaya çıkmıştır. Tekliften, bu ölçekte bir işin ihtiyaç duyulan zaman içerisinde tamamlanması mümkün görülmediğinden ve kumaşın peşin parayla satın alınacak olmasından dolayı vazgeçilerek üniformaların Viyana'dan temin edilmesine karar verilmiştir. Burada numunesine uygun dikilmiş hazırda üniformalar mevcut ise bunların satın alınması, hazır takım bulunamaması halinde üniformaların diktirilerek parti parti İstanbul'a sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. İlk etapta takımı 1,5 liradan 50.000 takım alınmasına onay verilmiştir.¹²

Harbiye nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa 16 haziran 1881 tarihli layihasında imalathanelerin askeri ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmasının nedenlerini tartışmıştır. Layihasında, ordunun elbise, ayakkabı, binek takımları gibi ihtiyaç malzemelerini imal etmek

amacıyla kurulan Dikimhane, Feshane ve Debbaghane'nin hesaplarının genellikle hazine hesabında zarar gösterildiğine dikkat çekmiştir. Paşa, Harbiye Nezareti görevinde bulunduğu altı aylık dönemde alınan tedbirlerle haftada imal edilen elbise ve ayakkabı sayısının iki katına çıkarıldığını, kurum üzerindeki malî denetimi artırarak 1879-1880 mali yılına göre 423.000 lira tasarruf sağlandığını belirtmiştir. Görevde bulunduğu süre içerisindeki icraatlarından örnekler vererek bu tedbirlerin sürekliliği halinde iç talebin büyük oranda karşılanabileceğini ileri sürmüştür:

-Yapılan işin gerekli olup olmamasına bakılmaksızın nezaret memurlarınca kayıtlar ayrıntılı olarak incelemeye tabi tutularak suistimallere ve hırsızlıklara engel olunmaya çalışılmıştır.

-Göreve gelmeden önce sorumlu olan memur tarafından 26,5 kuruşluk şayak kumaştan 150.000 arşın eksiltme usulü ihale ile alınmasına karar verilmiş, ancak memurun bir tüccarla yaptığı işbirliği neticesinde bu kumaşın yerine 17 kuruşluk şayak kumaş teslim edilerek hazine 1.425.000 kuruş zarara uğratılmıştır. Akabinde gerçekleştirdiğimiz 200.000 arşın şayak kumaş ihalesinde tüccarların da bilgilendirilmesi neticesinde önceki ihalede alınan kumaştan daha kaliteli kumaşın arşını 19 kuruştan alınmıştır.

-Debbaghane'de ayakabı imalatını artırmak için personel rütbe, maaş artışı ve ürettiği ürünün gelirinin %1'nin kendilerine verilmesi suretiyle teşvik edilmiştir. Üretim haftada 17.000 çifte ulaşırken, bu rakam daha sonraki dönemde üç haftada 900 çift gibi oldukça düşük bir rakama gerilemiştir. Orduların ayakkabı talepleri zimmet senedi verilerek geçiştirilmeğe çalışılmıştır.

-Kilim, keçe ve emsali askeri malzemelerin imalatına öteden beri ilgili birimler olumsuz yaklaşmışlardır. Talepleri büyüklük veya küçüklük gibi bazı basit gerekçelerle geri çevirerek genellikle dış alımı teşvik eden tutum içine girmişlerdir. Bu eylem harbiye hazinesini her yıl zarara uğratmakta, halk arasında da olumsuz söylentilere neden olmaktadır.¹³

Orduların üniforma ihtiyacının yurt içinden karşılanması ve dışa bağımlılığın ortadan kaldırması için zaman içerisinde yeni tesislerin

¹² B.O.A. İrade Melcis-i Mahsus, nu.: 2492.

¹³ B.O.A. Yıldız Tasnifi Parkende Evrakı Askeri Maruzat, Dosya 7, Gömlek 4.

kurulması, eskilerinin modernize edilmesi yoluna gidilmiş, ancak alınan tüm bu tedbirlere rağmen gerek nakit ihtiyacı gerekse hammadde temini sırasında yaşanan sorunlar nedeniyle sıkıntılar devam etmiştir.¹⁴

19. Yüzyılın son çeyreğinde muhtelif askerî sınıflara mensup subayların askerî üniformalarının dikilmesi, amacıyla her ordu (fırka) için bağımsız, 2700-3500 personelin talebini karşılayacak kapasitede, terzihaneler kurulmaya başlanmıştır. Terzihanenin kuruluş aşamasında imal edilecek piyade, süvari, topçu ve itfaiye subayları için üniformaların birer numunesi hazırlanarak padişahın onayına sunulmuştur. Üniformaların dikiminde devlete ait fabrikalarda üretilen kumaşlar kullanılmıştır. Padişah tarafından bu numunelere göre üniforma imal edilmek kaydıyla terzihanelerin tesisine karar verilmiştir. İradede numunesine uygun dikilmeyen elbiseler için sorumluların mesul tutulacağı belirtilmiştir. Kurulan terzihaneler idarî bakımdan Fabrika-i Hümayunlar Islahat Komisyonu'na bağlı olarak faaliyet gösterecek ve gelirler ve giderleri bu kurum tarafından denetlenecektir.

İlk terzihane İkinci Fırka-i Hümayun¹⁵ bünyesinde kurulmuştur. Bu terzihane ile ilgili olarak 13 ağustos 1891 tarihinde bir değerlendirme yapan hükümet ve ilgili birimlerce bu müesseselerin yaygınlaştırılması gerektiği noktasında görüş birliğine varılmış ve birinci ordu bünyesinde

¹⁴ B.O.A., Yıldız Mütenevvia (Y. mtv.), 87/25.

¹⁵ 1894-1895 malî yılında İkinci Fırka- i Hümayun'un personel sayısı ve ödenen maaş miktarı aşağıda görülmektedir:

Personel	Personel sayısı(Kişi)	Ödenen Maaş (Kuruş)
Müşîr	1	24.935,5
Ferîk	9	17.034
Mirlivâ	20	12.326,5
Miralay	35	7.298,5
Kaimmakam	35	6.102
Binbaşî	166	5.168
Alây Emini	17	4.648
Kolağası	385	3.567
Tabur Katibi	116	2.325
Yüzbaşî	889	1.549
Nefer - Mülâzım	29.348	776,5
Şakîrd	242	838
Hizmetçi	47	776,5

Bu personelin melbusat gideri 1895 - 1896 malî yılı için 5.822.772 kuruş tahmin edilmiştir. Bu rakamın 4.650.402 kuruşu zabitan, 1.172.370 kuruşu diğer personelin melbusat giderine tahsis edilmiştir. B.O.A., Y. mtv., 115/29.

de bu tesisin kurulması için çalışmaların başlatılması istenmiştir. 15 Ağustos 1891 tarihli Serasker tezkeresi bu tip terzihanelerin yaygınlaştırılmasının getireceği faydaları ve beklentileri özetler niteliktedir. Tezkereye göre bu usulün icraya konulmasıyla askerî harcamalardan yaklaşık %31 oranında tasarruf sağlanacaktır. Öngörülüne bu tasarrufla askerî bütçedeki açık büyük oranda azalacaktır. Terzihanelerin ihtiyacı olan hammadde yerli üretimden sağlanacağından yurtdışına döviz çıkışı azalacaktır. Kurulacak tesisler bir çok sanat erbabına iş imkanı sağlayacaktır. Terzi ve kunduracı gibi meslek dallarında bir çok meslek erbabı ve işçi yetişerek ülke sanayiinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.¹⁶ Bu beklentilerle ikinci bir terzihanenin Birinci Fırka-i Hümayun ve askerî daire subaylarıyla memurlarının üniformalarının dikimi için kurulmasına karar verilmiştir. Bu terzihane atölyelerinden gerekli verimin alınması halinde taşradaki birliklerde de bu tip atölyelerin kurulmasına ortam hazırlanacağı belirtilmiştir.¹⁷

Terzihane için Daire-i Celile-i Askeriye'nin karşısında bulunan Jandarma Dairesi'nin alt katında caddeye nazır 12 bab dükkanın tahsisine ve buna ek olarak iki katlı demir kiriş ve tavanlı kagir iki katlı bir binanın inşaatına karar verilmiştir. Binalar ve dükkanlar arasında geçişin sağlanması için birer adet kapının açılması gerektiği belirtilmiştir. Yapılan keşifle tadilat, tesisat ve sair harcamalar için 249.326 kuruşa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Bu giderin ilgili senenin inşaat giderlerinden karşılanmasına karar verilmiştir. Terzihanenin teşkil ve icraatına dair nizamname layihası 10 Haziran 1894 tarihinde Serasker Rıza Paşa tarafından padişaha sunulmuştur.¹⁸ Terzihanenin kurulmasına karar verildiği tarih ile nizamnamesinin hazırlandığı ve bina tahsisi yapıldığı tarih arasında yaklaşık üç yıl gibi uzun bir süre geçmiştir. Bu spesifik bir örnek olmasına karşın yinede bu dönemde devletin planlamış olduğu yatırımların zamanında gerçekleşemediği görülmektedir.

¹⁶ B.O.A., İrade Dahiliye, nr.: 97042.

¹⁷ B.O.A., Y. mtv., 97/42.

¹⁸ B.O.A., Y. mtv., 97/42.

III

Nizamnameye göre; atölye, idare odası, ham eşya ambarı, ölçü alım yeri, kesimhane, dikimhane ve dikilen elbiselerin saklandığı ambar olmak üzere altı birimden müteşekkildir. Bu birimlerde istihdam edilecek personelin imal edilecek elbiseleri numunelerine uygun olarak dikmesi için sanatında muktedir ve maharetli terzilerin bulunup istihdam edilmesi, makasdarlara gerekli eğitim verilerek yetiştirilmesi ve ruhsat vermek üzere geçici olarak Avrupa'dan iki makasdar getirilmesi öngörülmüştür. Terzihanenin ölçü, kesim ve dikim birimlerinde günün şartlarına göre istihdam edilecek maaşlı ve ücretli makasdar ve terzilerden mahir olanlardan birer kişi ustabaşı tayin edilerek idareye karşı sorumlu tutulmuştur. Terzihanenin idare heyetinde bir müdür, bir baş muhasebe katibi ve muhasebeci, ham ve mamul eşya ambarlarında görevli birer memur bulunmaktadır. Ambar memurları mal alım ve tesliminden mesul tutulduklarından, burada istihdam edilecek memurların hesap bilen ve muntazam defter tutabilen kişiler arasından seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Burada istihdam edilecek personelin tayin terfi işlemleri Levazımat Dairesi'ne bırakılmıştır.

Terzihane de dikilecek elbiseler için burada görevlendirilecek rütbelilerin, tayin olunacak memurların, katiplerin ve ustabaşların maaşları; terzilerin, makasdarların ve müstahdemlerin ücretleri ve vuku bulacak diğer masraflar dikkate alınarak bir maliyet hesabı yapılmıştır. Çıkarılan bu maliyet dikkate alınarak kuruluş aşamasında Tablo 2 ve Tablo 3 görülebileceği üzere imal edilecek elbiselerin maktu satış fiyatı belirlenmiştir. Ancak zaman içinde maliyetlerde görülecek artışların fiyatlara yüzde hesabıyla yansıtılacağı ayrıca ifade edilmiştir.

Tablo 2 Kurulan Terzihane-i Askeriye'de Devlet Fabrikalarında

Üretilen Kumaşlardan Subaylar İçin Dikilecek Melbusatın Fiyatları, 1894 (Kuruş)

Rütbeleri	Kaput	Pantolon	Ceket	Setrî		
				Topçu	Süvari	Piyade
Müşîr	285	104,5	228	342	342	342
Ferik	266	95	190	323	361	313,5
Mirlivâ	242	95	171	304	323	304
Miralay	237,5	95	152	285	304	285
Kaimmakam	237,5	95	152	266	285	266
Binbaşı	237,5	85,5	152	266	285	266
Alây Emîni ve Katibi	237,5	85,5	152	266	285	266
Kolağası, Yüzbaşı ve Tabur Katibi	228	85,5	142,5	247	266	247,5
Mülâzım	228	85,5	142,5	247,5	266	247,5

Kaynak; B.O.A., Yıldız Mütenevvia (Y. mtv.), 97/42.

Tablo 3 Kurulan Terzihane de Devlet Fabrikalarında

Üretilen Kumaşlardan Kalem Memurları İçin Dikilecek Elbiselerin

Cinsi ve Fiyatları, 1894 (Kuruş)

Siyah Çukadan Setrî	190
Siyah Çukadan Pantolon	85,5
Şayak ve Kazmirden Pardösü	190
Toplam	465,5

Kaynak; B.O.A., Yıldız Mütenevvia (Y. mtv.), 97/42.

Terzihane de rütbeli subayların dışında askeriyede görevlendirilen sivil personel için de istedikleri tarz ve görünüşte elbise diktirmelerine imkan sağlanmıştır. Terzihane-i Askeri İdaresi müşîrân-ı azam ile alây emîni arasındaki rütbeli esnaf ve diğer askeri sınıfa mensup subaylar ile dairede çalışan sivil memurlara elbise bedelini ödemede kolaylık sağlamak amacıyla senede bir takım elbise diktirmek kaydıyla maaşlarından mahsup yapabilmelerine imkan sağlanmıştır. Ödeme planı kişilerin gelirlerine göre tespit edilmiştir. Müşîrân-ı azamdan livâ paşasına kadar olan subaylar bir taksitte, miralaydan alây emîni kadar

olanlar iki taksitte ödeme yapabilmektedir. Kolağasından mülâzım-ı saniye kadar olan esnaf ve diğer askeri sınıflara mensup subayların üniformaları Levazımat Dairesince bildirilen istihkaklarına göre diktirilmekte ve kendilerine teslim edilmektedir. Ancak bunlardan da istihkakları dışında elbise yaptırılanlar bedelini üç taksitte ödemektedir. Bedeli maaşlarından mahsup edilmek üzere senede bir kat elbise diktirenler ikinci bir defa elbise diktirmek istediklerinde talepleri yerine getirilmekte ancak, bu defa elbisenin bedeli nakit olarak alınmaktadır. Diğer yandan terzihane dışında diktirilecek elbiselerde de devlet fabrikalarında üretilen kumaşların kullanılması zorunlu tutulmuştur. Ayrıca dışarıdan kumaş getirilerek dikim yapılması yasaklanmıştır. Özel terzihanelerde elbise diktirmek isteyenlerin kumaş ihtiyacının bedelini nakit ödemeleri halinde terzihane idaresince karşılanacağı ifade edilmiştir. Terzihane için devlet fabrikalardan alınan zabitan çukası, kazmir, şayak gibi kumaşlar ve sair levazımat ham eşya ambarında mevcut olup fiyatları üzerine yazılmış ve faturaların herkes tarafından görülmesine imkan sağlanmıştır.

Terzihanede elbise dikim süreci siparişin verilmesiyle başlamaktadır. Terzihane-i Askeriye'de elbise diktirmek isteyenlerin isimleri, rütbeleri, memuriyetleri, istihkakları ve elbiselerinin nevi gibi bilgiler üç parçada oluşan imalat varakalarına kaydedilmektedir. Bunun bir nüshası sipariş sahibine verilmekte, diğer iki nüshası ölçümhaneye gönderilmektedir. Buradaki ustabaşı bu nüshaların üzerine sipariş sahibine ait kimlik ve aldığı ölçülere ait bilgileri yazmaktadır. Sipariş sahibi ile prova günü belirlendikten sonra bu bilgiler ölçümhane defterine kaydedilmektedir. İki nüsha kayıt fişinin biri sahibine verilmekte, diğeri ise kesimhaneye gönderilmektedir. Buranın ustabaşısı belirtilen kumaştan kesim yaptıktan sonra imza karşılığında kumaşı dikimhaneye vermektedir. Dikimhane ustabaşısı elbise sahibinin prova günü provasını yapıp elindeki kayıt fişinin nüshasına teslim tarihini yazmaktadır. Ayrıca bu bilgileri dikimhane defterine de kaydetmektedir. Müşîrân-ı azam ile Mirlivâ arasındaki rütbelilerin mevkileri göz önünde bulundurularak heyetten talep ettikleri takdirde ölçü ve provaları makamlarında veya hanelerinde alınmaktadır. Elbise, dikimi tamamlandıktan sonra kayıt fişiyle birlikte eşya muamelat ambarına teslim edilmektedir. Sahibi tarafından elbise alınuncaya kadar ambarlarda mevcut elbise kalıpları üzerine raptedilerek saklanmaktadır.

Bulundurulduğu ortamda yıpranmaması veya kirlenmemesi için gerekli özen gösterilmektedir.

Elbise sahibi elbisesini teslim almak için elindeki makbuzla eşya ambarı memuruna baş vurmaktadır. Memur elbisenin hazır olduğunu fişe şerh düşerek müdüriyet kalemine göndermektedir. Burada kayıt ve bedelinin tahsiline dair işlemler tamamlandıktan sonra 'verile' şerhiyle evrak ambara havale edilmektedir. Bütün bu işlem tamamlandıktan sonra elbise sahibine teslim edilmektedir.

Terzihanenin idaresinde, gerçekleşen işlemlerin kayıtlarının tutulması, harcamaların ve alacakların kontrolü önem arz etmekteydi. Bu anlamda, pek çok evrak düzenlenmiş ve terzihanenin denetimi sağlanmaya çalışılmıştır. Kolağasından mülâzıma kadar olan rütbeliler ile elbise istihkakları olan esnaftan rütbeli askerler için her sene kaç takım elbiseye ihtiyaç olduğu Levazımat Dairesince gönderilen istihkak defterine göre tespit edilmekte ve bunların bedeli Nizamiye Hazinesi'nden tahsil edilmekteydi. Bu meblağın yarısı nakit olarak Terzihane Sandığı'na ödenmekte, diğer yarısı ise devlet fabrikalarında üretilen kumaştan aynî ödenerek, irad masraf şeklinde kaydedilmektedir.

İstihkak dağıtımı nedeniyle üretilecek elbiseler için gerekli çuka ve sair malzemenin hangilerinin devlet fabrikalarından, hangilerinin dışarıdan satın alındığını tespit için ayniyat defteri tutulmaktaydı. Devlet fabrikalarından alınacak mallar için Fabrika-i Hümayun Islahat Komisyonu'na baş vurulmaktaydı. Hariçten mal alımı ise ihale usulüyle ve komisyonun onayı ile gerçekleştirilmekteydi.

Nizamnameye göre askeri terzihanede her ay sonunda dikilen elbiselerin nevi ve sayısına ait döküm yapılacaktır. Dikilen elbiselerin bedelinin mahsup mu, yoksa nakit mi alındığı tespit edilecektir. Mahsupların nasıl yapılacağına dair bir defter düzenlenecek ve Muhasebat-ı Umumiye Dairesi'ne gönderilecektir. Daire defterdeki kayıtlara göre maaşlardan yapılacak mahsupları tespit ederek kayıtlarına şerh düşecektir. Daha sonra ilgili defter terzihaneye iade edilecektir. Defterde belirtilen rakamlar Muhasebe Dairesi tarafından Nizamiye Hazinesi hesabından nakden ödenecektir. Bu kayıtlar için terzihane kalemi, yevmiye ve defter-i kebir defterleri tutacaktır. İstihkak için üretilen malların bedeli ilgili dairenin muhasebesinden tahsil

edileceğinden defteri kebirde nizamiye hesabına zimmet, sermaye hesabına alacak; para tahsil edildiğinde kasa hesabına zimmet, nizamiye hesabına alacak kaydedilecektir.

Terzihanenin para harcama ve kayıt usulleri sermaye akçesinin idaresi belli bir usul içermektedir. Buna göre idare heyetine 2.000 kuruşa kadar izinsiz harcama yapma yetkisi verilmiştir. Bu meblağın üzerinde yapılacak harcamalarda yetki Fabrika-i Hümayun Islahat Komisyonu'nun tasarrufuna verilmiştir. Devlet fabrikalarından hesap dışında alınacak malların bedelinin kasadan ödenmesi istenmiştir. Ambara teslim edilen mal karşılığında ambar memuru tarafından makbuz senedi verildikten sonra 'bedel-i maktu hesap senedi' düzenlenmekte ve müdürün 'verile' şerhiyle kasadan sahibine ödeme gerçekleştirilmektedir. İhale ile alınan mallarda ise Fabrika-i Hümayun Islahat Komisyonu'nun onayının alınması şart koşulmuştur.

Terzihanenin kasasından yapılacak her türlü işlemin makbuz karşılığında gerçekleştirilmesi ve ödemelerde müdürün 'verile' şerhinin bulunması gerekmektedir. Bütün bu işlemlerin deftere kaydedilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu kayıtların ve kasanın her ayın başında heyet huzurunda kontrol edilmesi ve bir önceki aya ait hesapların kapatılarak kasadaki nakdin ilgili aya gelir kaydedilmesi istenmiştir. Bu işlemler daha sonra heyetin tasdikine sunulmaktadır. Ayrıca kesimhane kayıtları da her ay başında ustabaşısı ile ham eşya ambar memuru tarafından dökümü yapılarak idareye sunulmaktadır.

Mali yıl sonunda terzihanenin temettüsünün net 5.000 liraya kadar olan kısmının kasasında kalması, bu rakamın üzerindeki gelirin Daire-i Askeriye Tahsilat Sandığı'na devredilmesi öngörülmüştür. Yıl sonunda terzihane kalemince mal sayımı yapılarak envanter defterlerine kaydedilecektir. Bu defterler heyet tarafından onaylanacaktır. Terzihane Muhasebe Dairesince tayin olunacak müfettiş tarafından denetlenecektir. Faaliyetleri ile ilgili rapor idare heyetinin de onayı alınarak Fabrika-i Hümayun Islahat-ı Komisyonu'na sunulacaktır.

IV

Sonuç olarak Askeri Dairelerin elbise ihtiyacının bu terzihaneler vasıtasıyla birlikler düzeyinde ve yerinde karşılanması hedeflenmiştir. Terzihanelerin ihtiyacı olan kumaşların devlet fabrikalarından temin edilmesi zorunlu kılınarak hem yerli sanayinin desteklenmesi, hem de

yurtdışına nakit çıkışının engellenmesi öngörülmüştür. Ayrıca elbise maliyetleri fiyatlara yansıtılmış ve zaman içerisinde meydana gelecek maliyet artışlarının da satış fiyatlarına yansıtılması prensip olarak kabul edilmiştir. Bu suretle işletmenin öz kaynaklarıyla faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de bu atölyede bir süre üretime devam edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Güçer, Lütfi (1987). "XVI - XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası" *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, sayı 1, İstanbul, s.1-128
- Genç, Mehmet (1999). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayinde Gelişmeler ve Devletin Rolü", *Osmanlı*, C.3, Ankara, s. 213-268.
- Mantran, Robert (1991). *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi(1820 - 1903)*, Ankara.
- Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), Yıldız Mütenevvia (Y. mtv.), 115/29; 97/42; 87/25; Yıldız Esas Evrakı (YEE.), Kısım 31, Evrak 1238, Zarf 41, Karton 79; Yıldız Tasnifi Parkende Evrakı Askeri Maruzat, Dosya 7, Gömlek 4; Hatt-ı Hümayun, nr.:48352; İrade Dahiliye, nr.: 97042; İrade Hariciye, nr.: 11772.*
- Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesine Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Kadar Mali Tarih)*, İstanbul.